

Rabgondozás

Segélyezés • Patronage-ügy • Utógondozás
(A reszocializáció történelmi tendenciái)¹

1838. május 26-án nyílt meg Vas várme-gye rabdolgoztató háza. A Ház szabályzata szerint a fogvatartottat addig nem szabad el-bocsátani az intézetből, ameddig a vezetés nem látja biztosítottnak a kilépést követő foglalkoztatását, vagyis a szabadlábra he-lyezés feltétele volt az is, hogy állás vagy szolgálat várjon rá.² Ez a passzus bizonyítja, hogy bár szervezeti formát ekkor még nem öltött a gondolat, jelen volt már a magyar börtönügyben is a szabaduló rabbal való tör-rődés eszméje. A rabsegélyezés intézménye ősi gyökerekkel bír: a börtönben sínylődők élelmezése, ruházása és lelki gondozása az ókorban és a középkorban a kegyesség és jó-tékonyság kategóriájába tartozva, az egyház által is ösztönözve, beépült a szegénygondo-zással kapcsolatos tevékenységek közé. Nem jelentett azonban többet ennél. A sa-baduló rab büntetésének letöltését követően megbélyegzettként térhetett vissza a társa-dalomba, s vajmi kevés figyelmet szenteltek annak, mi tehetné őt hasznossá, s mi óvna meg újabb bűncselekmények elkövetésétől. Ezt sem a teória, sem pedig a meglévő intéz-ményi feltételek nem tették lehetővé. A vál-tozás a németalföldi *Rasphuis* felállításával következett be, amikor is az amsterdami ma-gistratus a ház alapszabályzatába foglalta a büntetés javító célját és az elítélt munkára szoktatását. A kérdésre keresett válasz, hogy mi történik a szabadulóval, ettől a történel-mi pillanattól kezdve lett programponttá a börtönügyben.

Hazánkban is a reformkor börtönjavító mozgalma tűzte zászlajára az utólagos rab-gondozást. „A szabadulás órája út, a börtön ajtajai megnyílnak, s többé nem a baromsá-gig süllyedt fenevadot, hanem a törődött szí-vű, a lélektani következetességgel végrehaj-tott büntetés iskolájában félig megjavult sze-rencsétlent, telvén a megjavulás erős felté-teleivel, bocsátják a nagy világba. De mivel fogsága előtti tisztességesebb viszonyai leg-többször feldűlvák, családja körébe néha visszatérni nem szabad, néha pedig nem le-het: jövevényül, magára hagyatva, segélyte-lenül áll a zajgó társaságban; egy kiesett ke-reke annak, amely óva ugyan a végső rotha-dástól s némileg kiigazítva van, de még nincs beállítva régi tengelyébe, s kapcsolatba hoz-va a több millió kerékkel, hogy hajdani mun-kásságát folytathatná.”³ E helyzet orvoslá-sára hívnak föl a fogházjavítók: „fenyencz-óvó” egyletek megalakítását indítványoz-zák, vajmi kevés sikerrel. *Tauffer Emil* 1866-os látéletében kénytelen volt szomo-rúan leszögezni: „azóta sem történt ez irány-ban semmi”.⁴

Fogházmisszió

A legősibb formája a rabok támogatásá-nak a fogházmisszió, mely egyes történeti munkák értelmezése szerint 253-ra, a *Cypri-án* karthágói püspök által indítványozott zsi-nati döntésre megy vissza, mely Máté evan-géliumának rendelése szerint⁵ a papok köte-

lességévé tette a rabok meglátogatását, a le-tartóztatottak lelki gondozását.⁶ Az egyház mint az elesettek gyámolítója évszázadokon át teljesítette ezt a feladatát, s a középkori büntető processusban és büntetés-végrehajtásban vállalt szerepe is erősítette ezt a tevékenységet. Amikor az amsterdami büntetés-végrehajtási forradalom nyomán a nevelés, oktatás és lelki gondozás fő tényezőjévé vált a börtönügynek, az egyházi asszisztencia intézményesült; az intézetekben papi állásokat létesítettek, s az egyház által gondozott misszió beolvadt az intézeti struktúrába. Ezzel egyidőben, a John Howard és követői vezényelte fogházjavító mozgalom hatására a fogházmisszió elvilágiasodott. A rablátogatást szerte Európában humanitárius szerveződések, fegyencóvó egyesületek, patronázsszövetségek vették át. A látogatások során személyes beszélgetések, tanítás, oktatóelőadások, s (a nyomozás, a végrehajtás sikerét nem veszélyeztető) jogsegély mellett informálódtak a letartóztatottak családjáról, elhagyott gyermekeikről, külső kapcsolataikról (vagy éppen ezek hiányáról), a rabok személyes viszonyairól, életkörülményeiről. A világi fogházmisszió keretében a patrónusok és patronesszek olyan ismeretek birtokába is juthattak, melyek a rab sikeres nevelésében nagy jelentőségűek lehetnek, s a hivatalos érintkezésben soha meg nem szerezhetők voltak.

Hazánkban a fogházmissziót kezdetben a rabsegélyegyletek, majd a századfordulón bombamód szaporodó patronázs-egyesületek teljesítették. A világháború megtörte a patronázsmozgalom lendületét, de kisebb kísérletekről itt is van tudomásunk. 1919-ben alakult meg tanítók és tanárok közreműködésével a budapesti *Fogházmisszió*, valamint a *Szociális missziótársulat fogházmissziós szakosztálya*.⁷ Újraéledt az egyházi

karitatív tevékenység is a katolikus *Bethania* egyesület és az evangélikus *Fébe* diakonissza egyesület keretében.⁸ A kérészéletű „Reménység Házát” Debrecenben az Országos Református Szeretet Szövetség tartotta fenn.

Rabsegélyezés

A rabsegélyezés a középkorban a rabelátás alapintézménye volt. A meglehetősen szűkmarkú magistratuális ellátás pótlására általános gyakorlat volt Európában, hogy minden lehetséges alkalommal, amikor a szegénygondozás keretében alamizsnagyűjtési akciót szervezett az egyház vagy a világi vezetés, a börtönök lakói is csatlakoztak ehhez. Vasárnapokon, ünnepekkor a megvasalt rabokat felügyelet mellett kihajtották a templom elé, a főtérre, a városháza mellé, s az ott gyűjtött adományokból javítottak valamit a foglyok ellátásán. E kegyes adakozásnak vajmi kevés köze volt a fogházjavító mozgalom rabsegélyezési teóriájához, hacsak társadalmi indíttatása nem. A modern, XVIII–XIX. században megfogalmazott segélyezési eszme ugyanis a rab visszatérésére helyezte a hangsúlyt. A belső támogatásról le nem mondva, a figyelmet a külső felé fordította: a büntetését töltő elítéltnak fenntartóját veszített családját igyekeztek a karitatív szervezetek segélyezni (ezzel a rab aggodalmait eloszlatni, a rá váró család egységét biztosítani), valamint a szabaduló fogoly életkezdéséhez szükséges támogatást megadni, ezzel garantálva visszatérésének sikerét. A rabsegélyezés körébe vonták a munkaalkalmak biztosítását is mint a reszocializáció legfontosabb elemét. A rabsegélyezés történetében az egyik meghatározó tényező a finanszírozás kérdése. A reszocializáció kardinális pontja

a szabaduló visszatérési hajlandóságának, megjavulási szándékának anyagi alátámasztása. Hogy ugyanis a börtönből visszatérő családfő képes legyen az újrakezdés anyagi terheit valamiből fedezni: a feltehetően eladósodott család tartozásait megfizetni, holmijaikat a zálogházból kiváltani, magát és a családot ruhával és élelemmel ellátni, a munkába állásig a létfenntartást biztosítani; ha iparos az illető, anyagot beszerezni, műhelyt bérelni stb. Ezek hiányában nagy a valószínűsége a bűncselekményre kényszerülésnek, a visszaesés kísértésének. A *Csemegi-kódex* korszakalkotó jelentőségű passzusa volt e vonatkozásban a rabsegélyezés költségvetési hátterének törvényi megteremtése, amikor a pénzbüntetésekbe befolyó összegeket e célra rendelte felhasználni.⁹ A kódex az elbocsátott szegény elítéltek segélyezésére és a fiatalok elítéltek fogva tartására rendelte fordítani az összeget. „*Nem fordíthatók tehát a pénzbüntetések által nyert összegek üdvösebb célra, mint az elítéltek időleges segélyezésére*” – szögezte le a képviselőház igazságügyi bizottsága.¹⁰ A hatás sem maradt el: sorra alakultak a rabsegélyező egyletek, amelyek ilyen módon a társadalmi forrásoknak is csatormát nyitottak. 1900-ban 21¹¹, 1909-ben pedig a Patronage-Egyletek Országos Szövetségének nyilvántartása szerint már 33 rabsegélyező egylet tevékenykedett az országban.¹² Az állami és társadalmi forrásokból befolyó összegek jelentősnek voltak mondhatók, amelyek hozzájárultak a rabsegélyezés felvirágoztatásához. Mondanunk sem kell, az állami bőkezűség nem tartott sokáig. A szűk költségvetési esztendőkből sokan vetettek szemet a büntetéspénzekre. Így azután szépen lassan megkezdődött a keretek apasztása. Először csak a befolyt büntetéspénzek negyedére korlátozták a felhasználás lehető-

ségét,¹³ igaz, az összeg másik részét fogházak, börtönök, államfogház és fegyházak, szükség szerint javítóintézetek felállításának finanszírozására különítették el. Ugyanakkor az igazságügy-miniszter rendelkezésébe adták a befolyt összeg egymillió kere-tét, hogy azt „gyümölcsözőleg” kezelje, s annak kamatjövedelmét is felhasználhassa rabsegélyezésre és javítóintézetek folyó kiadásainak biztosítására.

A pénzügyi feltételek megnyirbálásának politikáját alkalmanként alátámasztották a patronázspolitikai tendenciái is. A büntetőjogi reformgondolatok terjedésével, a biztonsági intézkedések intézményének befogadásával jelent meg például az a vélekedés is, hogy az elbocsátott „közveszélyes” rabok anyagi segélyezése inkább könnyelmű életre sarkall, mint a reszocializációt segíti. A III. patronázskongresszus ezzel összefüggésben például a segélyezés helyett a kényszermunkával összekötött szabadságkorlátozás („állami gondnokság”) alkalmazását ajánlotta munkatelepeken vagy züllött-menhelyeken.¹⁴ A tendencia folytatódott: öt esztendő sem telt el, s újabb törvény rendelkezett a „Büntetéspénzek országos alapjáról”, melyben a befolyt összegek szükséghez képest használtatnak föl, még-hozzá az igazságügy-miniszter rendelkezése szerint „a felmerülő szükséghez és célszerűséghez képest”. Vagyis az eddig kötelezően rabsegélyezésre költendő összeg megengedő formula hatálya alá került, s annak ilyen felhasználása a miniszteriális apparátus belátásától függött.¹⁵ A világháború utáni helyzet változását jól érzékeltetik azok a rendelkezések, melyek a büntetésekbe befolyó bevételek különleges kezelését megszüntették, azokat a tárca rendes bevételei között szerepeltették.¹⁶ Ettől fogva már csak a mindenévi költségvetésben meghatá-

rozott előirányzat szolgált a szabadulók támogatására, de ennek megosztásáról és kiutalásáról is az igazságügy-miniszter döntött. A folyamat betetőzését szolgálták azok a kényszerintézkedések, melyek az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében tovább központosították a bevételek elosztását. Negyvenöt esztendei szolgálat után az 1878:5. tc. rabsegélyezésre vonatkozó rendelkezését immáron teljes egészében hatályon kívül helyezték, s megszüntették a segélyezés nevesített finanszírozását. A bevételeket 1924-től a pénzügyminiszter központilag kezelte és osztotta fel az egyes minisztériumok között.¹⁷ Jóllehet az országos büntetőintézetekben és törvényszéki fogházakban fogoly(fegyenc) alapot kellett létesíteni a szabaduló elítéltek nélkülözhetetlen ruhadarabjainak, útiköltségének, temetésének fedezésére, esetleg kisebb pénztámogatás juttatására, ennek azonban már nem a tekintélyes bevételi forrás volt az alapja, hanem a letartóztatottak munkajuttatása, az esetleg bankbetétben elhelyezett alaphányad kamata, a magánosok adományai és a letartóztatottaktól elkobzott pénzek és értékek.¹⁸ Hegedűs József 1941-ben keserűen jegyzi meg: Az 1924:4. tc. „meghozatálnak indokai azóta megszűntek anélkül, hogy az 1892:27. tc. említett intézkedése s ezzel az utógondozás fedezeti lehetősége visszaállott volna”.¹⁹

Hiba lenne persze kizárólag a pénzügyi nehézségek rovására írni a rabsegélyezés kudarcát. Szervezeti oldalról közelítve megállapítható, hogy – furcsa paradoxon – ebben nagy szerepe volt a hagyományos rabsegélyezés szisztémáját megkérdőjelező patronázsmozgalom kiépülésének, s nem kevésbé a patronázs harcos hívei vezette támadásoknak. A rabsegélyező egyletek több helyen jobb híján állami szervezeti támogatás-

sal jöttek létre. Minthogy a rabsegélyezésre rendelkezésre álló büntetéspénzek felhasználását 1880-ban az igazságügy-miniszter a királyi ügyészek és járásbírák jogává tette²⁰, s minthogy 1886-ban a törvényszéki elnökök és királyi ügyészek feladatául szabta a rabsegélyező egyletek megalakítását és működtetését²¹, a rabsegélyező egyletek természetesen kötődtek az igazságügyi szervekhez, s némi állami színezetet nyertek.

A büntetőjogi reformirányzatok általános elterjedése, majd hivatalossá válása a klasszikus iskola eszközeinek heves kritikáját²² kiterjesztette a rabsegélyezésre is. „Részünkről már két évvel ezelőtt is s ma is annak a nézetnek vagyunk hívei, hogy mivel bürokratikus és teljesen hivatalos jellegű rabsegélyező egyesületek egyénies és tehát eredményes működésével – néhány ritka kivételtől eltekintve – nem dicsekedhetnek, viszont mivel az individualizáció jegyében született patronage egyesületek rövid fennállásuk óta is – különösen a fiatalkorúak mentése terén – bámulatos munkásságot fejtenek ki: a patronage ügyfejlődése és életképessége attól függ, milyen mértékben vesz abban részt a nagy társadalom” – írta Angyal Pál²³, akinek véleménye hatalmas szakmai tekintélye és befolyása miatt sokat nyomott a latban. Jeles büntetőjogásunk a rabsegélyügy minden problémáját a rabsegélyegyletek „bürokratikus kezeléséből, illetőleg az egyéniesítésnek úgyszólván teljes hiányából” vezette le.²⁴ S minthogy véleménye szerint „egy hibás alapon létrehozott és még hibásabb módon tevékenykedő szervezetet sokkal nehezebb megjavítani, mint új egyesületeket alapítani”²⁵, szisztematikusan harcot hirdetett a rabsegélyegyleti rendszer felszámolása érdekében. Angyal Pál szerint az államnak ki kellene vonulnia a szervezetből, de meg kellene maradnia mecénásként,

s azokra az esetekre vonatkozólag az állam aktív közreműködését is elvárva, amelyeket a patronázsmozgalom nem képes megoldani, például a csavargók, koldusok, alkoholisták, prostituáltak, elmebetegek mentése. Angyal professzor felfogása ekkor általános nézetet tükrözött: a rabsegélyegyletek fennmaradásának tehát lényegében feltételévé lett a patronázs-egyesületté való átalakulásuk, szervezeti megújulásuk és tevékenységi körük kiterjesztése. A rabsegélyezést a szó szoros értelemben magába szippantotta a reformlázban égő patronázsmozgalom, hogy a lelkesedés tüntével, s a világháború gazdasági hatására magával rántsa a lassú agóniába.

A rabsegélyező egyleteknek ez az elsorvadása, illetőleg beolvadása a patronázstevékenység egyoldalúságához vezetett. *Finkey Ferenc* 1943-ban tartott előadói beszédében sajnálkozott azon, hogy egyszerűen nem működik a rabsegélyezés.²⁷ Nostalgiaiával hivatkozik a Budapesti rabsegélyező egyletre, mely 1874. évi megalapítása óta évtizedeken át működtetett Kőbányán egy menedékházat, ahol a szabaduló rabok lakáshoz jutottak, ellátásban részesültek, s gondoskodtak munkalehetőségről is. A háború megszüntette ezen intézményt. A két világháború között néhány esztendeig (1938–1942) Debrecenben szerveztek kísérleti jelleggel menedékhelyet, ez azonban nem élte túl a második világháborút. Konstatálja, hogy a patronázs keretében ezt a funkciót a patronázsegyletek nem teljesítik, hogy a kormányzat által a büntetés-végrehajtási intézetekre bízott gondoskodás kimerült abban, hogy néhány pengőt nyomtak a szabaduló rab kezébe, szükséges ruhákkal látták el, de sokszor már a visszaútról sem gondoskodtak. Ő a megoldást egyetlen módon látná megnyugtatóan rendezve: ha a

szabadulók számára államilag tartanának fenn munkásotthonokat, továbbá ha fizetett állami tisztviselőket alkalmaznának, pártfogó tisztségviselőket illő fizetéssel, nyugdíjjal, s egyéb közalkalmazotti kedvezményekkel. Hasonlóan vélekedett Hegedűs József is. „*A már jelzett feladatok elvégzésére hivatott utógondozási szerv elsősorban külön, fejlett tapintatot igénylő sajátos közigazgatási teendőket lát el... ezt az ügyet az államnak kell egységesen megszerveznie, ami nem jelenti a meglévő egészséges társadalmi szervezetek elsorvasztását. Az irányítást végezze a központi igazgatás, de legyenek kerületi szervek is törvényszerűenként, vagy legalább is kerületenként, és végül legyenek helyi kirendeltségek.*”²⁸ A szakmának fel kellett ismernie, hogy az állam gazdasági ereje, az állam szervező apparátusa, munkahelyközvetítő és -teremtő lehetőségei nélkül nem lehetséges hatékony rabsegélyezési rendszert működtetni. Az állami gyámkodás mellett kifejlődött rabsegélyezést leromboló „társadalmasító” mozgalom szétesése után a szakemberek visszatértek a Kelet-Közép-Európában amúgy is főszerepet játszó állami gyámkodás igényléséhez.

Ez a gondolat vezette a büntetés-végrehajtás szakembereit a világháború lezárulta után is. *Schäfer István* az állami kötelezettségvállalás gondolatát felelevenítve határozottan leszögezte: „*Rá kell ébredni arra, hogy az utógondozás nem valami jóléti intézmény, amely az alamizsanasztoztatás útján a kapitalista társadalom lelkiismeretének nyugtatását szolgálta... Az utógondozás célja, hogy visszavezesse a társadalomba azt az embert, akit onnan büntetése időlegetesen kirekesztett, legfeljebb látszatra, de valódi lényegét tekintve nem karitatív jelentőségű*”, s megállapította, hogy „az állam érdeke és feladata működtetni” az utógondo-

zás szervezetét.²⁹ Amikor sorait Schäfer papírra vetette, még nem gondolta, hogy milyen hamar, s milyen „következtesen” realizálódik követelése, az egységes állami kezelés gyakorlata. A változásokat jelezte már a szerkesztőség által sem vállalt, s így „vita-cikknek” minősített értekezésre befutó „válasz”. *Pesti János*, az Igazságügyi Minisztérium büntetés-végrehajtási osztályának vezetője határozottan rendreutasította Schäfert, s közölte vele, hogy gondolkodása a kapitalizmust példázza, fejtegetései olyanok, mintha „Magyarországon ma is a kapitalizmus rendszere uralkodna”. Hiszen ma már, a szocializmus építése korszakában nincsenek munkanélküliek, így kimutathatóan kevesebb a visszaeső is. Nem az utógondozásról kellene elmélkedni, hanem a kapitalista viszonyokat felszámolni.³⁰ Hasonlóképpen vélekedett *Fehér Lászlóné* is. Kioktatta Schäfert, hogy „az elmúlt rendszer bűne, hogy még mindig vannak fiatalokú bűnözők”, s utalt a nagy Szovjetunióra, ahol nem utógondozással lépnek fel a bűnözés ellen, hanem a társadalom megelőzi a bűnt.³¹ Ez a politikai jelzés előre vetítette az utógondozás sorsának alakulását a következő években. 1950-ben megszüntették a börtönmissziót, az egész civil társadalommal az utógondozásban közreműködő társadalmi szervezetek is a diktatúra kiépülésének áldozataivá lettek. A büntetés-végrehajtásnak a belügyminisztérium hatáskörébe kerülése teljesítette ki ezt a folyamatot. [Ami a korábbi utógondozás maradványmorzsaiként megmaradt: az elbocsátás előtti „elbeszélgetés”, némi (elsősorban útiköltséget fedező) pénzsegélyezés és szükség esetén ruhasegély.] Másfél évtizedig nem került elő érdemben az utógondozás ügye.³² Akkor a kormány az elítéltek két kategóriáját különböztette meg. Az egyik számára az utógon-

dozást kötelezővé tette, s a szabadulást követő gondozását a tanácsokra bízta.³³ „Az utógondozás széles társadalmi aktívahálózatra támaszkodó, a társadalmi szervezetek bevonására felépült államigazgatási tevékenység” lett, amelynek „kulcspontja a pártfogói hálózat megfelelő kiépítésében s működésében keresendő”.³⁴ A pártfogók pedig a tanácsok gyermekvédelmi alkalmazottai és aktivistái. A tanácsok azonban láthatóan nem tekintették igazi feladatuknak a rájuk bízott munkát.³⁵ A jogalkotói elképzelések szerint alakított konstrukció „nem volt elégséges az utógondozással, pártfogással kapcsolatban felmerült igények kielégítésére, mert a tanácsai szervek nem tudták sem a tárgyi, sem a személyi feltételeket biztosítani a rendelet maradéktalan végrehajtása érdekében”.³⁶ Tíz esztendőre rá megváltoztatták tehát a koncepciót, s életre hívták a hivatásos utógondozói hálózatot.³⁷

Rendőri felügyelet

A szabadlábba helyezett elítéltek ellenőrzésének természetes módja volt a XIX. században Európa-szerte a szabadultak rendőri felügyelet alá rendelése. A szabaduló fegyencek ezzel lényegében lakóhelyhez kötöttekké is váltak, ami a társadalom megnyugtatása mellett a visszaesés esélyeinek korlátozását is szolgálta. A rendőri felügyelet alá helyezés elleni heves támadások a fogházjavítók oldaláról humanitárius szempontokat érvényesítettek. Eszerint „míg a büntető intézetek a bűnnek oskolái, tenyészházai, addig ezen intézkedés az elbocsátott büntetettek iránt igazolva volna... midőn azonban a büntető intézetek javító intézetekké váltak, az elbocsátott fegyenczet mint ártatlant, minden joggal bíró polgárt kell tekinteni, kit továbbá is korlátozni igazságtal-

lanság volna.”³⁸ A XIX. századi fogházjavító hittek abban, hogy a feltételes szabadságra bocsátás és a rabsegélyezés (utógondozás) e felügyeletet fölöslegessé teszi. Várározásaikat részben igazolta csak az idő. A rendőri felügyelet az ellenőrző tevékenység periferiájára szorult, de fennmaradt; a felügyelet és ellenőrzés oroszlánrésze azonban a pártfogó felügyelet részévé vált.

Patronázs

1909. szeptember 10-én tárgyalta a II. Országos Patronage-kongresszus azokat a véleményeket, melyeket a felkért szakemberek a kongresszus első kérdésére válaszul adtak (ti. hogy miképp kellene a jelenlegi rabsegélyező egyesületnek címét és alapszabályait megfelelően átalakítani, abból a célból, hogy ezek az egyesületek a patronage munkásság teendőit kiszélesbített hatáskörben végezhessek?).³⁹ Az egyik felkért véleményező, Bemolák Nándor határozottan kijelentette: „*A rabsegélyezés eddigi formája immár idejét múlta... a rabsegélyezés kifejezést egyesületeink címében a következetlenség vádjá nélkül többé fenn nem tarthatjuk*”⁴⁰, majd így folytatta: „*ajánlom az új szervezetekre a patronage kifejezést; e kifejezés magában foglalja az egész oltalmazó, pártfogó, nevelő tevékenységet*”. Ezzel a patronázs fogalma visszavonhatatlanul bevonult a magyar büntetés-végrehajtás és kriminológia történetébe.

A patronázs a büntetőjogi reformmozgalmak terméke. A bűnözésről alkotott kép megváltoztatása, a klasszikus büntetőjogi iskola tanainak elvetése, az egyéniesítés, a bűnelkövetők közötti differenciálás, a bűnözés komplex jelenségként való felfogása, a kriminalitás okainak szociológiai, pszichológiai kutatása⁴¹ kiszélesítette a korábbi rab-

segélyezés fogalmát. A reformiskolák küzdelmének kodifikációs eredményei a büntetés-végrehajtás és ezzel az utógondozás megváltozását is magukkal hozták. (1908:36. tc, a büntető törvénykönyv első büntető novellája a fiatalokúak speciális kezeléséről szólva intézményesítette a próbára bocsátást, a javító nevelést, a kísérleti ki-helyezést és feltételes szabadon bocsátást. Az 1913:17. tc. felállította a fiatalokúak bíróságát, s rendelkezett a fiatalokúak büntetésének végrehajtásáról. Az 1913:21. tc. bevezette a közveszélyes munkakerülőkkal szemben a dologház határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetését stb. E változások természetesen átgondolásra készítették a rabsegélyezéssel foglalkozókat. Ezen új feladatrendszer megjelölésére vezették be a patronázs fogalmát.

A fogházmisszió, a rabsegélyezés és az utógondozás intézményeit egy szélesebb perspektívájú társadalmi mozgalom keretei közé illesztették, mely a megelőzést, a veszélyeztetett fiatalokúak, gyermekek, betegek és züllött környezetben élők gondozását helyezte a társadalmi jótekonyság fókuszába. E körben a rabsegélyezés értelem szerűen eljelentéktelenedett, mellékes kérdéssé vált. A patronázs fogalma, mely a magán- és állami szociális gondoskodás nagy részét magában foglalta, olyan szerteágazó lett, hogy mindenki jószerével azt értett rajta, amit akart. Jogosan állapította meg Nagy Ferenc, hogy „*a patronázs, a pártfogás, fogalma nem volt teljesen tisztázottnak, általánosan elfogadottnak tekinthető*”.⁴² Ennek a fogalmi parttalanságnak egyik fő oka volt véleményünk szerint a patronázs sokszínűsége és eredendően jótekonysági forrása, melynek következtében a speciális kriminálpolitikai értelmezés nehezen tudott kibontakozni a szociális gondoskodás öleléséből. Mint-

hogy a patronázs pontos jogi szabályozása váratott magára, határait pedig a mindenkor-i hétköznapi gyakorlat, illetőleg a munkát vállalók elképzelései és működési területei szabták meg, sem pontos definícióra, sem következetes szóhasználatra nem akadhatunk a szakirodalomban. A századfordulón többen is kísérletet tettek a patronázs külhonból meggyökeresített forgalmának definiálására. Ennek nehézségét okozta az is, hogy a szerzők maguk is gyakran változtatnak megközelítéseiken. Finkey Ferenc például hol a gyermek- és ifjúságvédelem szinonímájaként kezeli⁴³, hol a teljes utógondozási és prevenciós tevékenység összefoglaló elnevezéseként idézi⁴⁴. Bemolák Nándor a társadalom önvédelmi reakciójaként fogalmazza meg,⁴⁵ Hacker Ervin a szabadulók ellenőrzés alatt tartására venné igénybe.⁴⁶ Gerőcz Kálmán 1912. évi világos meghatározási kísérlete sem változtatott érdemben a helyzeten. Ő a „pártfogás” kifejezést ajánlotta mint a teljes tevékenységet lefedő szót, melyen belül világosan elkülönített három nagy feladatkört: a prevenciót, a fogházmisssziót és a szabaduló rabot érintő munkabaállító és felügyeleti tevékenységet. Gerőcz definiálási próbálkozásainak középpontjában a kriminálpolitika áll: ez az ismérv lenne a szerző szerint hivatott arra, hogy szétválassza a patronázs általános szociális gondoskodó funkcióját a bűnmegelőzéssel kapcsolatos tevékenységektől.⁴⁷

Az új patronázsfelfogás diadala azonban a gondozó tevékenység új elvi megközelítését olyannyira megerősítette, hogy a hagyományos érvelések látványosan elhalványultak. Jó példa erre *Feleki Béla* értekezése a pártfogó-ügyről, aki művében szinte kizárólag a gyermek- és fiatalokórúakról szolt, a patronázs fogalmát leszűkítve a veszélyeztetett fiatalokórúak és gyermekek védelmének meg-

szerezésére. Élesen megkülönböztette a 15 évet be nem töltött, elhagyott gyermekek és a jogi értelemben nem elhagyott, de a züllött környezet miatt veszélyeztetett gyermekek gondozásba vonását egyfelől s az egyéb, segítségére szoruló gyermek oltalomba vételét másfelől. Az ő felfogásában a patronázs annyiban kerül kapcsolatba a büntetés-végrehajtással, amennyiben a büntető novella (1908:36. tc.) idegvágó rendelkezései azt előírták. Azt sem tartotta lehetetlennek, hogy a fogházbüntetést minden körülmény tekintetbevételével esetleg felcseréljék pártfogó egyesületek menedékházaira, melyek szerint te úgyszintén alkalmasak a javító célú fogva tartás végrehajtására.⁴⁸ A patronázs-tevékenység teljes egészében a reformmozgalmak által meghatározott irányok befolyása alá került. A patronázs-kongresszusok (1909, 1911 és az 1914-re meghirdetett) kizárólag az új reformirányok központi kérdéseivel foglalkoztak. Az 1909. évi budapesti kongresszus a rabsegélyező egyletek átalakításának aktuális szervezési kérdése mellett az erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy züllésnek indult gyermekek és fiatalokórúak megmentésének lehetőségeiről, a züllés veszélyének kitett vagy erkölcsi romlásnak indult fiatalokórú lányok illetőleg nőrabok problémájának kezelését szolgáló vezérelvekről, a patronázs-tevékenységre szoruló fiatalokórúak elhelyezésének megkönnyítéséről tárgyalt. (A hagyományos rabsegélyezési terepet egyetlen rész kérdés érintette: „Melyek a legalkalmasabb eszközök arra, hogy a szabaduló rabok elhelyezése még büntetésük kitöltése előtt biztosításuk és számukra tisztességes munkaszerezés megkönnyíttessék?”)⁴⁹ A III. kongresszus elé kitűzött kérdések a következők voltak: „Mely feltételek mellett hagyható a segélyre szoruló gyermek a szülő, nagyszülő vagy a rokon családjában? Ha igen, szük-

séges lenne-e az állami gyermekvédelmi törvényeket, illetőleg az állami gyermekvédelmi szabályzatot e szempontból, s mily irányban módosítani? Miként mozdíthatja elő a társadalom a próbára bocsátottak erkölcsi és szociális megerősítését a próbaidő alatt? Melyek legyenek a hivatásszerű büntettek irányában kifejezhető patronage-tevékenység kerekei? Nevezetesen van-e egyáltalán helye patronage munkának a hivatásszerű büntettek ügyeiben?³⁰ A meghirdetett, de végül elmaradt kolozsvári IV. kongresszus tanácskozással az előkészítő bizottság az alábbi javaslatokat tette: Mi módon vehet részt a társadalom az alkoholizmus elleni küzdelemben s mily intézkedések alkalmaztassanak a kriminalitás e tényezőjével szemben, különösen a fiatalok megvédése szempontjából? Mily módon lehetne megbízható környezet-tanulmány beérkezést biztosítani, s egyáltalán, minél pontosabb tájékoztatást nyújtani a fiatalok bírójának a fiatalok egyénisége, értelmi, erkölcsi fejlettségének foka és életviszonyai tekintetében? Melyek a nők által végzendő patronage-munka főbb ágazatai és mily módon volnának ezek eredményessé tehetőek?³¹ A kongresszusok nagyban hozzájárultak a prevenciós gondolat elterjesztéséhez és a fiatalok (s kisebb mértékben a közveszélyes bűnelkövetői kategória) speciális kezelésének elfogadtatásához, ugyanakkor azonban éppen e központilag kezelt kérdések miatt háttérbe szorultak a rabgondozás problémái.

Az első világháború után a patronázsfogalom végletes kiterjesztését hozta. A társadalmi erők háborús célú mozgósítása együtt járt ugyanis azzal, hogy a patronázs kialakult szervezeteit a hadi követelmények szolgálatába állították. Javítóintézetekben katonák ruházatát, felszerelési tárgyait állították elő, a patronázsegyesületek a hadifoglyok gondozását, gyámo-

lítását is vállalták, igénybe vették őket sebesültgondozásra, hadsegélyezésre, az elesettek árváinak, özvegyeinek, a rokkantak, sebesültek, hadba vonultak családtagjainak támogatására is. A háború utáni célokat a patronázs számára Finkey Ferenc így összegezte: fel kell készülni a keresőképtelenek, nyomorékok gondozására, a rokkantak ellátására, az árvák nevelésére, segélyezésére.³² Ez a felfogás messze vitt még a legtágabb értelemben vett bűnözésmegelőző programoktól is. A Finkey Ferenc által megfogalmazott gondolat a legáltalánosabb szociális gondoskodás zónájába vezet. „Hiszen nem a patronage alap gondolatát és vezérelvét valósítják-e meg azok, akik a sebesültek ápolására vállalkoznak?” Akik rokkantakat ápolnak, özvegyeket és árvákat segítenek, hadifoglyokat támogatnak?³³ Ez a kriminálpolitikai szempontoktól távol eső értelmezés lett az egyik forrása a patronázsmozgalmak lobogó lelkesedés kihunytnak. A háború kiégette a patronázsmozgalmakból a társadalmi gondoskodási kedvet; a trianoni Magyarországon alig lelteni nyomát. A két háború közötti időszak sok egyéb mellett a patronázstevékenységnek sem kedvezett, jöllehet e területen élénkebb volt a tevékenység, mint a rabsegélyezésben. Bár Finkey Ferenc a rabsegélyezéshez hasonlóan kénytelen volt e területet is elmarasztalni (egyenesen az igazságügyi patronázsegyesületek „életre keltésének” szükségességéről beszélt),³⁴ e téren legalább némileg hatékonyabban működött a társadalmi pártfogás (vö. Országos Stefánia Szövetség, Országos Egészségvédelmi Szövetség, Országos Gyermekvédő Liga, Országos Nép- és Családvédelmi Alap stb.). Mint fentebb láttuk, az utógondozás fennmaradt tradíciói 1950-ig éltek a fogházmisztió és a rabsegélyezést, az követően a diktatúra állami felszámolt mindenféle civil kezdeményezést e téren, hogy 1965-ben állami asszisztencia mellett már a szo-

cialista társadalmi aktivisták bevonására építve elevenítse föl a gondolatot.

Hivatásos pártfogók

Mint láttuk, a rabsegélyezés, a patronázmozgalom története során újra és újra fölvetődő követelés volt a hivatásos gondozók alkalmazása. A patronázs kontra rabsegélyezés problémája nemcsak az e célra létesített szervezet állami, illetve társadalmi jellegének elentmondásaiban jelentkezett, hanem a társadalmi munkában jótékonykodó patrónusok és patronesszek alkalmasságának és képességeinek behatároltságában is. „A gyakorlatban csődöt mond az egész nevelési gondolat, ha nincsenek oly hivatásos pártfogóink, kik a Novella szellemét fölfogni és alkalmasan szolgálni képesek.”⁵⁵ A sikeres pártfogói tevékenység záloga a pártfogói hivatás, mely jelenti egy-szerre a pártfogó elkötelezettségét, lelki azonosulását a feladattal, a szakmai hozzáértést és a teljes odaadást (szükséges, hogy „egész emberként” vegyen részt a feladat teljesítésében, vagyis foglalkozásként pártfogoljon).⁵⁶ A III. Országos Patronage-kongresszuson már Angyal Pál is elfogadta, hogy a közveszélyes (akár fiatalkorú) bűnelkövetők utógondozására csak hivatásos pártfogó tisztviselők, hatósági jogkörrel rendelkező hivatalnokok alkalmaztassanak, mert – mint ekkor már felismerni kényszerült – a társadalmi munkában patronázs-tevékenységet vállalók nem tudnak mit kezdeni a „nehézfűkkal”, tartanak is tőlük, kevesen vállalják csak a kockázatot.⁵⁷ A Szociális Missziótársulat által meghirdetett pártfogói tanfolyamon már 1912-ben a következő tárgyak szerepeltek: Általános ismeretek, gyakorlati tudnivalók, neveléstan, erkölctan, gyermeklélektan, patológia, betegápolási ismeretek, jogismeret és gazdaságtan.

A hivatalos pártfogók megjelenése az első

büntető novella rendelkezéseihez kötődik, amelyek a próbára bocsátott, a javítóintézetből történő kihelyezés és a feltételes szabadságra bocsátás eseteire a fiatalkorúak különleges felügyeletét írta elő. E rendelkezés jegyében a bíróság a fiatalkorú feletti (állami) felügyeleti hatáskört az általa alkalmasnak tartott személyre vagy hivatalra, társadalmi szervezetre bízta.⁵⁸ A bíróságot a fiatalkorúak feletti felügyeletben, életviszonyainak felderítésében, információk szerzésében (társadalmi) pártfogók segítették, s szükség esetén az igazságügy-miniszter a bíróságnak közvetlenül alárendelt pártfogó tisztviselőt, azaz hivatásos pártfogót rendelt ki.⁵⁹ Az ötvenes évek jogpolitikája még az utógondozás eszméjét is száműzte, így az abban közreműködő pártfogó intézménye is elenyészett. A büntetés-végrehajtásba lassan visszacsempészett pártfogás csupán 1975-re erősödött meg annyira, hogy hivatásos pártfogói szervezetet legyen képes életre kelteni.⁶⁰ A rendezés „alapvető pozitívuma, hogy jó irányba fordította az utógondozás-pártfogás fejlődését, helyes célkitűzéseket és gyakorlati megoldásokat választott. Különösen jelentős volt az utógondozásnak, pártfogó felügyeletnek a bírósághoz, tehát az igazságügyhöz való kapcsolása, a hivatásos pártfogói szervezet létesítése.”⁶¹ Györgyi Kálmán a törvényerejű rendeletet az 1961. évi Btk.-t követő novelláris jogalkotás egyik legjelentősebb darabjaként tartotta számon. Részben mert megjelölte az utógondozás célját és kereteit, részben pedig mert – mint írja – „a visszaesőkkel szemben nem a represszióval kívánt fellépni.”⁶² A jogalkotó megtalálta az arányokat a reszocializáció és a társadalom védelme, a szabadulók felügyeletéről való gondoskodás között.⁶³ A rendezés pontot tett a fogalmi csatározások végére is, a pártfogói felügyeletet egyértelműen az utógondozás keretében helyezte el.⁶⁴

Mezey Barna

Jegyzetek

1. Az 1996 .december 10-én elhangzott előadás szerkesztett változata.
2. **Dombóváry G.:** Fenyítőeljárési és börtönügyi adalékok vármegyéinknek XIX. századeleji gyakorlatából. Budapest, 1931, 64. o.
3. **Lugossy J.:** Függelék a fogház-javítás tárgyához. In: Atheneum, 1839,7. sz.
4. **Pulszky Á.–Taufner E.:** A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra. Budapest, 1867, 220. o.
5. Máté 25. 36,40.
6. **Vö. Pál L.:** Nevelés a büntetés-végrehajtásban. Kriminálpedagógiai tanulmány. Budapest, 1976. 17. o.
7. **Vö. Farkas E.:** A szociális missziótársulat rövid ismertetése (irányzat és gyakorlat). Budapest, 1911.
8. **Szöllősy O.:** Magyar Börtönügy. A szabadságvesztések végrehajtása. Budapest, 1930, 282. o.
9. 1878. 5. tc. 27. §
10. **Löw T. (szerk.):** A Magyar Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és a vétségekről és teljes Anyaggyűjteménye I. Budapest, 298. o.
11. Első Országos Rabsegélyező Kongresszus iratai és naplója, Pécs 1907. 5. o.
12. A Budapesten 1909. szeptember hó 10 és 11-én tartott II. országos Patronage- kongresszus iratai, 3. füzet. 275–280. o.
13. 1887:8. tc. 1. §
14. A Kassán, 1911 szeptember első felében tartandó III. Országos Patronage-kongresszus iratai. Kassa, 1911, 72. o.
15. 1892:27. tc. 3–4. §
16. 1921:34. tc. 10. §
17. 1924:4. tc. A/I. 4 (1)
18. 4600/1927. I. M.
19. **Hegedűs J.:** A szabadult rabok visszavezetése a társadalomba. In: Társadalomtudomány, 1941, 404. o.
20. 2106/1880. IM-rendelet
21. 18.819/1886. IM-rendelet, kiegészítve 27 055/1905. sz. IM-rendelettel
22. Erre utal **Gönczöl K.:** Bűnös szegények. Budapest, 1991, 22, skk. o.; **Nagy F.:** Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében. Budapest 1986, 47., skk. o.
23. **Angyal P.:** A patronage In: Jogállam, Budapest, 1909. 488.o
24. **Angyal P.:** Pártfogó intézményeink és a magyar társadalom, In: Magyar társadalomtudományi Szemle, 1908., 948.o.
25. **Angyal P.:** A patronage In: Jogállam, Budapest, 1909. 488.o
26. **Vö. Angyal P.:** A rabsegélyezés reformja, Pécs, 1907.
27. **Finkey F.:** Alkossunk törvényt az igazságsügyi patronázsegyletekről és a letartóztató intézetekből kibocsátottak utógondozásáról. Budapest, 1943. 31. o.
28. **Hegedűs J.:** A szabadult rabok visszavezetése a társadalomba In: Társadalomtudomány. 1941, 391, 407. o.
29. **Schäfer I.:** Utógondozás a visszaesés ellen. In: Jogtudományi Közlöny, 1949, 419. o.
30. **Pesti J.:** „Utógondozás a visszaesés ellen”. In: Jogtudományi Közlöny, 1950. 158. o.
31. **Fehér L.:** „Utógondozás a visszaesés ellen”. In: Jogtudományi Közlöny, 1950, 159. o.
32. Az 1.105/1954. (XII. 17.) MT-határozat és az 1955. évi büntetés-végrehajtási szabályzat óvatossan arról szól, hogy a munkába állításról lehetőleg gondoskodni kell, hogy a szabaduló lehetőségeiről érdeklődni kell. Az 55/1960. (XII. 22.) kormányrendelet a tanácsok hatáskörébe utalta a szabadultak gondozását arra az esetre, ha azt ők maguk kérelmezték.

nék. E megszorítás természetesen hatástalanította az egész rendelkezést.

33. 12/1965. kormányrendelet

34. Molnár J.: A fiatalok és az utógondozás. In: Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok III., Budapest, 1984, 212. o.

35. Pál L.: Nevelés a büntetés-végrehajtásban (Kriminálpedagógiai tanulmány). Budapest, 1976, 175. o.

36. Nagy F.: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről, ih. 46. o.

37. 1975. évi 20. sz. törvényerejű rendelet.

38. Pulszky Á.–Taufner E.: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra. Budapest, 1867, 215. o.

39. A Budapesten 1909. szeptember hó 10. és 11. napján a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében Ő Császári és Királyi Fenség legfőbb védősége és Günther Antal v. b. t. t. m. kir. igazságügy-miniszter tiszteletbeli elnöksége alatt tartandó II. Országos Patronage-kongresszus programja

40. A Budapesten 1909. szeptember hó 10–11-én tartandó II. Országos Patronage-kongresszus iratai. Budapest, 1909, 17. o.

41. Erre nézve vö. Gerőcz K.: A büntetőjogi új irányok hatása hazánkban, Budapest, 1912, Gönczöl K.: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. Budapest, 1980.

42. Nagy F.: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről (történeti és elméleti áttekintés). In: Utógondozás–pártfogó felügyelet. szerk.: Szűk L., Budapest 1985, 36. o.

43. Finkey F.: A magyar büntetőjog tan könyve. Budapest, 1909.

44. Finkey F.: Büntetéstani problémák. Budapest, 1933, 267. o.

45. Bernolák N.: Büntetőjog és patronázs. Kassa, 1912, 16. o.

46. Hacker E.: A börtönügy. Pécs, 1918, 157. o.

47. Gerőcz K.: Patronage. Sátoraljaújhely, 1912, 4., 16. o.

48. Feleki B.: A pártfogó-ügy (patronázs). Budapest, 1911, 7., 38. o.

49. A Budapesten 1909. szeptember hó 10. és 11. napján ... tartandó II. Országos Patronage-kongresszus programja

50. A Kassán, 1911. szeptember első felében tartandó III. Országos Patronage-kongresszus iratai, Kassa, 1911.

51. Az Ő Császári és Apostoli királyi Felsegének legfőbb védősége alatt Kolozsvárt, 1914. évi szeptember hó 9–11. napján tartandó IV. Országos Patronage-kongresszus iratai. Kolozsvár, 1914.

52. Finkey F.: A patronage a háború alatt és a háború után. In: Bűnügyi Szemle, 1915. 392. o.

53. Finkey F.: Uo., 386. o.

54. Finkey F.: 1943, 28. o.

55. Farkas E.: A hivatásos pártfogó. Budapest, é. n. 16. o.

56. Farkas E.: A szociális missziótársulat rövid ismertetése (Irányzat és gyakorlat) Budapest, 1911. 12. o.

57. A Kassán, 1911. szeptember első felében tartandó III. Országos Patronage-kongresszus iratai. Kassa, 1911, 72. o.

58. 1908:36. tc. 22., 30. §, később kiegészítette a fiatalok bíróságáról szóló 1913:7. tc. 46. §

59. 27 100/1909. IM-rendelet

60. 1975. évi 20. sz. törvényerejű rendelet és a végrehajtásáról szóló 3/1975. (XII. 15.) IM-rendelet

61. Nagy F.: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai történeti áttekintése. ih. 50. o.

62. Györgyi K.: Büntetések és intézkedések. Budapest, 1984, 105–106. o.

63. Lukács T.: Feljegyzések az élők házárol. Budapest, 1979, 287. o.

64. Nagy F.: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai történeti áttekintése, ih. 50. o.